

УДК 339.5.01

ВАСИЛЬСВ А.А., Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили,  
м. Миколаїв, Україна



Васильсв Андрій Анатолійович – Викладач МДГУ імені П. Могили, аспірант НаУКМА

## Концепції економічної безпеки країни в зарубіжній науці

*Стаття представляє аналіз зарубіжних (західних) концепцій безпеки та економічної безпеки, які можуть бути корисними для вдосконалення методологічної основи вітчизняної науки про економічну безпеку країни.*

*The article represents analysis of foreign concepts of security and economic security, which may be used to improve the methods of Ukrainian research on economic security of state.*

Для країн з перехідною економікою характерна певна невизначеність щодо стратегій трансформації економічної системи, позиціонування у світовому поділі праці, розвитку наукових шкіл. Внаслідок цього, зростає ймовірність ухвалення політичних рішень, що загрожують соціально-економічній системі країни. Для уникнення таких ситуацій з початку 90-х років інтенсивно проводяться дослідження в рамках новітніх нейвійськових аспектів економічної безпеки країн.

В вітчизняних наукових працях розроблено ряд визначень економічної безпеки. За одним з них, це спроможність національної економіки забезпечити вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій [10]. Відсутність наукового обґрунтування стратегії безпеки може привести до виникнення деструктивних процесів в економічній системі країни, значного зменшення добробуту громадян та виникнення соціальних зворушень, політичної та економічної залежності тощо.

Серед українських вчених, внесок в розробку різних аспектів економічної безпеки країни зробили: А.Г.Пастернак-Таранушенко, В.І.Мунтіян, В.М. Геєць, Т.Т.Ковальчук, Б.В. Губський, В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько, Ю.Г.Дарнопих, В.Г.Андрійчук, В.П.Тітаренко, І.В.Бураковський, серед російських – А.Олейніков, Л.І.Абалкін, Л.П.Гончаренко та інші.

Аналіз вітчизняних наукових робіт із зазначеної тематики дозволяє визначити недоліки, що властиві сучасному підходу до дослідження економічної безпеки. Зокрема, одним з них є несформованість методологічної основи та категоріального апарату.

Наявною є можливість подальшого розвитку науки про економічну безпеку країни в напрямі узагальнення набутого практичного та наукового досвіду інших країн. Реалізація цього напрямку вдосконалює передумови теоретичного аналізу проблем економічної безпеки, що забезпечить прогнозованість деструктивних впливів на економіку країни.

В рамках даного дослідження було поставлено задачу провести ретроспективний аналіз зарубіжних (західних) концептуальних підходів до проблем економічної безпеки з метою визначення тих аспектів, які є актуальними для сучасної світової науки про безпеку.

З метою вирішення поставленої задачі проаналізовано коло робіт відомих вчених-теоретиків світового рівня з питань концепцій безпеки в цілому, а також економічної безпеки. Було виокремлено сукупність концептуальних аспектів економічної безпеки, які, на думку автора, можуть бути корисними для дослідження вдосконалення методології науки про економічну безпеку в Україні.

В західних країнах закінчення холодної війни призвело до початку нової ери реконцептуалізації поняття “безпеки”. Попередньо передували такі

аспекти економічної безпеки, як зв'язок військового бюджету та економічного розвитку, перспективи військових конфліктів внаслідок недостатності ресурсів, проблеми навколо використання економічних важелів (торгівля і допомога) у просуванні цілей зовнішньої політики [7].

Сучасні зарубіжні дослідження економічної безпеки відбуваються переважно в рамках наукових шкіл таких напрямів як міжнародна політична економія, економіка розвитку та економічна соціологія. Протягом останніх років з'явилися численні публікації стосовно взаємозв'язку глобалізації та економічної безпеки. Але в них розглядаються переважно фінансові аспекти проблеми, що спричинено необхідністю подальшого аналізу соціально-економічних потрясінь в Азії, які були викликані крихою 1997 року.

У світлі світової політико економічної школи дискусії вчених розгортаються навколо питань щодо того, хто має бути забезпечений безпекою (референти безпеки), а також щодо джерел загроз (А.Тікнер, Д.Болдуїн, Б.Бьюзан)[2]. Водночас наголошується на необхідності розширити сучасне розуміння, включаючи невійськові фактори, такі як добробут, економічні спади, природні катаклізми, хвороби тощо. Американський дослідник С.Волт запропонував сконцентруватись на дослідженні безпеки особи, а не країни.

Гео-економісти (Е.Люттвак, С.Хантінгтон, Т.Моран), поставивши у главу кута геополітичні міркування, зосередили увагу дослідженні економічної влади, яка визнається як першорядний чинник у формування субординації країн в міжнародній системі.

Дослідники глобалізації (Д.Родрік, Д.Стігліц) погоджуються, що незважаючи на переваги її переваги, країни на певному етапі розвитку потрапляють до періоду економічної нестабільності та невизначеності, що може бути небезпечним. Важливими проблемами економічної безпеки з погляду глобалізації є загрози, які створюються внаслідок інтеграції глобального ринку, та для безпеки яких фірм чи галузей має проводитись спеціальна державна політика. Наголошується на необхідності відрізняти хронічно неконкурентні фірми від фірм, які зустрічаються з тимчасовими труднощами світової конкуренції. Відповідні питання економічної безпеки вже знайшли відображення в багатьох офіційних документах окремих країн та блоків.

Аналітики економіки розвитку та міжнародної політекономії визначають економічну безпеку як чутливість держав, суспільств, груп та осіб до економічних подій, таких як економічні шоки та кризи, що зменшують матеріальний добробут (Я.Шольте). Потрібно вказати також на існуючі дослідження економічної безпеки в термінах захисту індивідів від швидкого зниження доходів та споживання через соціальний захист. Аналіз ймовірні економічні наслідки

військових конфліктів проводиться аналітиками міжнародних відносин.

Незважаючи на приналежність до певної наукової школи, майже всі дослідники безпеки згодні з тим не може існувати єдиного визначення економічної безпеки, яке було б адекватним одночасно для різних країн і вичерпним для всіх ситуацій. Е.Колодзей відносно цієї проблеми вказує, що "що існують різні розуміння і підходи до проблем економічної безпеки, залежно від історичного, політичного та соціального контекстів країн та їх суспільств, а також стратегічного середовища, в якому вони знаходяться". [5] Аналіз існуючих підходів до дослідження безпеки дозволяє визначити загальні їх складові: перелік видів загроз, референтів безпеки та методів захисту референтів.

Значна кількість робіт з економічної безпеки спирається на загальне визначення безпеки, надане Д.Болдуїном у статті "Концепція безпеки", і формулюється як "низька вірогідність спричинення шкоди визначеним показникам" [3]. Зокрема економічна безпека розглядається як певна форма безпеки, метою якої є підтримання мінімальної шкоди набору економічних величин. Болдін також підкреслив більш чіткі характеристики економічної безпеки в чотирьох розрізах: "безпека для кого", "безпека яких величин", "від яких загроз", "якими засобами".

Зростає кількість публікацій, пов'язаних з внутрішньою економічною безпекою країни, що зосереджені на дослідженні економічних загроз, які виникають безпосередньо з природи капіталістичного виробництва і конфліктів, яке воно спричиняє в суспільствах. Зокрема, прискорення глобалізації з середини 90-х виявило необхідність дослідження таких проблем, як економічний колапс та екологічні негаразди (Д.Фьєрке), класові антагонізми (Д.Голдфішер), нерівномірність в розподілі землі та прав власності (К.Краузе, М.Вільямс), які вже спричинили конфлікти в багатьох суспільствах.

Наступним аспектом економічної безпеки є її співвідношення з транснаціоналізацією. Історія свідчить про те, ринковий капіталізм породжує ряд проблем в суспільстві, включаючи торгові війни, регіональну конкуренцію та класове протистояння. Зростаюча транснаціоналізація економічної активності, розподіл ресурсів між державами та різними групами, стають все більш впливовими економічними факторами (Д.Хелд, А.МакГрю). Такі загрози можуть порушити соціальну стабільність та призвести до військових конфліктів. Деякі вчені вказують, що етнічний конфлікт 90-х років в Югославії мав своїм початком економічні зрушення, викликані нафтовою кризою 1973 року: зростаюча майнова диференціація між різними областями Югославії, зростаюча зовнішня заборгованість та політика МВФ, призвели вже до політичних зрушень (С.Вудварт, М.Калдор). Іншим прикладом

можуть бути події 1994 року в Мексиці де порушення прав власті на комунальну землю корінного населення внаслідок дій Банку Мексики призвело до військового повстання (К.Краузе, М.Вільямс).

Важливий аспект дослідження безпеки полягає в тому, на кого зокрема має бути спрямована національна політика економічного захисту. Референтом безпеки може бути суспільство в цілому або окремі особи. Особливістю даного питання є те, яким чином привеліювані або правлячі групи організують збереження своєї влади та багатств з огляду на вимоги щодо розподілу в суспільстві, які виникають внаслідок економічної активності. Для одних країн репресії можуть бути нормою, але більш прогресивним підходом є механізми державного управління із застосуванням рівних прав щодо роботи для різних груп, систем соціального страхування та спеціальних установ, які б впроваджували управління внутрішніми соціальними конфліктами. Прикладом можуть бути досвід Китаю та Таїланду, які регулюють подібні конфлікти за допомогою соціальних контрактів (К.Хьюїсон, Ж.Вонг).

Незважаючи на існування підходу, який називає державу (режим) головним референтом, і водночас, головним гарантом безпеки, зокрема через економічний розвиток, з'явилися підходи, які наголошували на тому, що економічний розвиток не обов'язково означає зменшення впливу економічних загроз на окремих громадян та груп в суспільстві. Таким чином, стратегії, спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави можуть навіть вступити в конфлікт з інтересами та безпекою осіб, особливо випадках, коли така стратегія призводить до деградації навколишнього середовища, збільшує економічну незахищеність та призводить до зростання невдоволення тих груп, чий інтерес не узгоджується із стратегією національних економічних інтересів [7].

Заснована в 1994 році Програма Людського розвитку ООН (UNDP) визначає окрему особу як референта безпеки та наголошує на семи компонентах безпеки особи: економічна безпека (країни), продовольча безпека, безпека для здоров'я, безпека довкілля, персональна безпека, безпека общини, політична безпека [9].

Незважаючи на те, що в підході UNDP економічна безпека країни визначається як один із способів досягти безпеки людини, деякі дослідники вказують на іншу залежність між цими явищами [6]. Точніше, економічна безпека особи, сприймається як безпека зайнятості, доходу та певного рівня споживання, і може відрізнитись від колективної економічної безпеки суспільства, йдучи проти логіки ринкової економіки, руйнуючи національні перспективи зростання економіки. Економіст А.Арчайя підкреслює, що в минулому головним референтом безпеки була

державна, домінувала економічна безпека правлячого режиму або політичної системи. Таким чином, в центрі економічної безпеки опинялась економічна еліта суспільства. З часом безпеку режиму замінює безпека громадян, матеріально задоволені громадяни є менш чутливими до впливу внутрішніх та зовнішніх економічних загроз (М.Лаффер). Такі зміни пояснюють зокрема, чому саме економічна безпека довгий час була ключовим компонентом державної політики безпеки в Східній Азії – оскільки допомагала узаконити та зберегти правлячий режим.

Зворотна залежність між економічною безпекою особи та суспільства, згідно досліджень деяких вчених, залежить від виду економічної моделі, що опосередковує їх відносини. Наприклад, з точки зору неокласиків, загроза економічній безпеці особи у вигляді відсутності роботи, спонукає особу до пошуку місця роботи. Індивідуальна економічна небезпека є обов'язковим результатом “креативного руйнування”, концепція якого покладена в основу Шумпетеріанської моделі капіталістичного прогресу. В обох цих моделях, економічна безпека суспільства (в термінах економічного зростання) досягається через процеси, які передбачають певну небезпеку для окремих осіб [4]. Таким чином, результат будь-яких намагань забезпечити економічну безпеку особи, може мати взаємний вплив з процесами, які генерують зростання та прогрес економіки в цілому.

Важливим аспектом сучасної економічної безпеки країни є інституційна безпека ринку. Спираючись на положення теорій К.Маркса та К.Поланьї, які підкреслювали, що ринки є політичними конструкціями з потенціалом для розміщення влади та благ між різними групами залежно від норм та прав тих установ, яким призначено керувати ринками, британським економістом Х.Несадураї підкреслено, що конфлікти розподілу є невід'ємною частиною капіталістичної ринкової економіки та спосіб, яким створюються ринкові правила, є критично важливим для управління економічною безпекою [70].

Незважаючи на важливість того, щоб розглядати особу як референта економічної безпеки, не менш важливо досліджувати, наскільки власне ринок захищений на макрорівні. Тобто, чи є забезпеченою інтегрованість ринків, яку Л.Лье називає “інституціональна безпека ринку” – в формі безпеки прав власності та контрактів. Ф.Сото вказує на те, що західні країни мали економічний успіх зокрема через найкращу систему гарантій прав власності, яка дає особам доступ до необхідного капіталу щоб вони мали змогу заробляти дохід [2]. Де Сото вказує, що це було неможливим для широких сегментів в Азії, Африці та Латинській Америці. Захищеність прав власності є важливим для економічної безпеки як на рівні суспільства, так і на рівні особи.

Наступний аспект економічної безпеки, що має бути проаналізований, є ідея К.Поланьї про те, що ринки вбудовані в суспільство та потребують підтримуючої структури інститутів та законів для того щоб функціонувати ефективно та чесно, в контрасті з неокласичним сприйняттям де-соціалізованого ринкового устрою [8]. В цьому контексті економічний соціолог Д.Флігстейн [4] пропонує інше сприйняття ринків ніж те, що обґрунтовано в неокласичній та Шумпетеріаніській моделях. В минулому, ринкові агенти забезпечували виживання своїх фірм шляхом пошуку стабільних відносин з конкурентами, постачальниками, робітниками, споживачами та державами. Без цього кола “стабільних соціальних відносин”, фірми не можуть в подальшому виживати на ринках. Ідея про те, що економічні агенти залежать від стабільності соціальних зв'язків щоб залишатись конкурентними, підтверджує, що відносини між економічною безпекою та безпекою особи можуть постійно поглиблюватись.

Зрозуміло, що має існувати баланс між ринковою стабільністю з одного боку та порушеннями економічної активності агентів, які є час-

тиною динамічної системи та допомагають країні розвивати економіку. Також важливо, що кожна концепція економічної безпеки вказує на протекціонізм. Для Б.Бьюзана небезпека економічної безпеки полягає в тому, що в результаті процесу знебезпечення економіки, фірми можуть стати референтами економічної безпеки навіть в умовах нормальної конкуренції, без реально існуючих виняткових загроз. Тому має бути встановлений критерій, який би вказував, наскільки стабільність важлива для ринків з точки зору економіки. Зокрема, згідно визначення UNDP, це “захист від миттєвих та болісних порушень”. Відповідно потрібно розрізняти “нормальні” ринкові ризики та циклічний спад певних фірм та галузей з одного боку, та миттєві економічні розлади що пронизують економіку та підвищують ризик. Встановлення такого критерію допомагає концептуально визначити межі економічної безпеки та зробити її менш придатною для обґрунтування протекціонізму.

Результати проведеного аналізу аспектів економічної безпеки представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

## Аспекти сучасної економічної безпеки, які досліджуються зарубіжними теоретиками безпеки

№ п/п	Автори	Аспект економічної безпеки	Коментарі
Загальнотеоретичні аспекти			
1.	Е.Колодзей, Д.Болдуїн	Еволюція визначення поняття, інші загально-теоретичні аспекти	Неможливість створення вичерпного визначення поняття “економічна безпека”, визначення загальних складових методології дослідження безпеки.
Аспекти безпеки суспільства в цілому			
2.	Е.Люттвак, С.Хантінгтон, Т.Моран	Геоелектронічний аспект	Взаємовплив економічної влади держав, доступність ресурсів, військові конфлікти.
3.	Д.Родрік, Д.Стігліц, Д.Хелд, А.МакГрю, С.Вудварт, М.Калдор, К.Краузе, М.Вільямс	Глобалізаційний аспект	Співвідношення транснаціоналізації економічної активності та економічної безпеки, необхідність передбачення спеціальних умов для деяких фірм.
4.	Д.Голдфішер, Д.Фьєрке,	Внутрішня економічна безпека суспільства	Дослідження загроз, які виникають з природи капіталістичного виробництва: економічний колапс, екологічні негаразди, класові антагонізми, нерівномірність в розподілі прав власності.
5.	Ф.Сото, Л.Лью, Д.Родрік, К.Поланьї, К.Маркс, Р.Стігліц	Інституційна безпека ринку	Розподіл прав власності, виконання контрактів, функціонування критичних для ринку інститутів.
6.	Б.Бьюзан	Мінливість цін	Відмінність протекціонізму та циклічності від економічної безпеки. Зміни цін в межах галузей, компенсації змін одних галузей змінами в інших.
7.	Д.Флігстейн	Стабільність економічних зв'язків	Стабільність павутини соціальних стосунків фірм з конкурентами, постачальниками, робітниками, споживачами та державами.
Аспекти безпеки окремої особи			
8.	М.Лаффер, Е.Сміт, К.Крук, К.Хьювісон, Ж.Вонг, UNDP	Особиста безпека громадян	Особисті доходи, робочі місця, особисті збереження, інфляція, харчування, здоров'я, модель економічної поведінки, існуючі соціальні домовленості, справедливий перерозподіл.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки.

Для сучасних перехідних економік в умовах глобалізації є важливою проблема економічної безпеки, тобто спроможність національної економіки забезпечити незалежний національний розвиток за несприятливих умов.

На сучасному ранньому етапі розвитку українській науці про економічну безпеку країни властивий ряд недоліків, зокрема один з них полягає в несформованості методологічної основи та категоріального апарату.

Такий недолік може бути усунутий через використання аспектів зарубіжних теорій безпеки як джерела для формування методологічної бази та категоріального апарату вітчизняної науки про економічну безпеку. Тому необхідним є пошук теоретичних концепцій та ідей, висунутих відомими світовими економістами,

які можливо використати для вдосконалення методологічної основи вітчизняної економічної безпеки

Автором проведений аналіз зарубіжних (західних) концепцій безпеки, що дозволяє логічно та послідовно розподілити їх від спрямованих на загальнотеоретичні аспекти, до тих що стосуються спеціалізованих питань економічної безпеки суспільства в цілому, а також безпеки особи.

Таким чином, створена основа для вдосконалення методології науки про економічну безпеку, виводу її на новий інтегруючий рівень.

В майбутньому необхідними є досконаліші дослідження окремих зв'язків західних теоретичних концепцій з конкретними проблемами перехідних економік, а також поглиблений аналіз наведеного переліку аспектів в контексті економічної безпеки України.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Baldwin, David A. The Concept of Security // *Review of International Studies*, 23, 1997, pp.1-6.
2. Buzan Barry, Waever Ole, de Wilde, Jaap. *Security: A New Framework for Analysis*. – Boulder: Lynne Rienner, 1998 – 239p.
3. De Soto, Hernando. *The Mystery of Capital*. - London: Black Swan, 2001. – 254p.
4. Fligstein, Neil. *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Twenty*. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001. – pp.19-23.
5. Kolodziej, Edward A. Renaissance in Security Studies? // *International Studies Quarterly*, 36 (4) 1992: pp.421-38.
6. Leong Liew. Human and Economic Security: Is There a Nexus? // *Asia's Emerging Regional Order: Reconciling*. – Taiwan, 2000. – p.196.
7. Nesadurai Helen. *Globalisation and Economic Security in East Asia* – London and New York: Routledge, 2005. – pp.3-23.
8. Polanyi, K. *The Great Transformation*. – Boston: Beacon, 1999. – p.48.
9. UNDP (1994) *Human Development Report*. – New York: United Nations Development Programme, 1994, pp.355-357.
10. Дарнопих Г.Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки: Дис. канд. екон. наук. – Х., 1999. – С.13.